

**БУХОРО ЭТНОГРАФИЯСИ БИЛИМДОНИ ФАНЯ ДАВИДОВНА
ЛЮШКЕВИЧ ФАОЛИЯТИГА БИР НАЗАР**

Манзила Бакиевна Курбонова

Бухоро давлат университети Бухоро тарихи кафедраси доценти, тарих фанлари
НОМЗОДИ

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақола элшунос олима Ф.Д.Люшкевичнинг ҳаёти ва илмий фаолиятига, ҳамда Бухоро эронийларини этнографик гуруҳ сифатидаги тадқиқотига бағишланган.

Калит сўзлар: Этнографик гуруҳ, дала мавсумий тадқиқотлар, ўтроқ деҳқонлар, кўчманчи чорвадорлар, антропология ва этнология музейи.

**BUKHARA ETHNOGRAPHY SCIENTIST FANYA DAVIDOVNA
LYUSHKEVICH ATTENTION TO HIS ACTIVITIES**

Манзила Бакиевна Курбонова

Bukhara State University, Associate Professor of Bukhara History, Candidate of
Historical Sciences

ABSTRACT

The article is devoted to the life and activities of ethnographic scholar of F.D.Lushkevich, as well as her research on the ethnographic group of bukharian Persians.

Keywords: Ethnographic Group, Field seasonal studies, herbivorous farmers, nomadic herdsmen, Museum of Anthropology and Ethnology.

КИРИШ

Ўрта Осиёнинг қадимий маданият марказларидан бири Бухоро воҳаси туб аҳолисини ўзбек ва тожиклар ташкил этади. Ушбу регионда асрлар давомида эрони ва турк тилли қabila ва халқлар ёнма-ён яшаб, ўзаро иқтисодий, ижтимоий ва маданий алоқада бўлганлар. Мақолада Бухоро воҳаси тожик аҳолиси турмуш тарзи, оила ва никоҳ муносабатлари, моддий ва маънавий маданиятига оид масалаларни тарихий-этнографик жиҳатдан тадқиқ этган элшунос, шарқшунос, эроншунос олима Ф.Д.Люшкевичнинг ҳаёти ва илмий фаолияти саҳифалари ёритилади.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Маълумки, Бухоро воҳасининг эътироф этишга арзигулик тарихи ва этнографияси нафақат маҳаллий, балки рус тадқиқотчиларининг ҳам диққат марказида бўлган. Бухоро воҳаси тожиклари турмуш тарзини ўрганган Санкт-Петербурглик олима Фаня Давидовна Люшкевич шулардан бири эди. Фаня 1927 йил 5 декабрда хизматчи оиласида дунёга келади. Уларнинг оиласи бутун иккинчи жаҳон уруши даҳшатларини қаҳрамон шаҳар – Ленинград қамалида ўтказди. Мактабда ўқиб юрган кезлари фронтдаги хизматлари учун 1944 йил 30 январда 17 ёшли Фаня СССР Олий Совети Президиуми фармони билан “Ленинград муҳофаази учун” медали билан тақдирланади. У 1945 йил баҳорида мактабни тугатиб, Ленинград давлат университети Шарқ факультети Эрон бўлимига ўқишга киради. Бўлажак олима бу дамларни шундай хотирлайди: “Немис тили ўқитувчимизнинг маслаҳати билан биз уч нафар синфдош қизлар Ленинград давлат университети Шарқ факультети Эрон бўлимига хужжат топширган эдик. Эрон ўша даврда ўзининг демократик кайфияти билан ажралиб турар, хусусан, СССР ва Эрон давлатлари ўртасидаги маданий алоқалари анча ривожланган босқич эди. 1945 йил 1 сентябрда Эрон бўлимига 30 га яқин талабанинг қабул қилиниши ҳам икки мамлакат орасидаги ижобий муносабатлар стабиллашуви натижаси деб изоҳланарди. Бироқ, Эрон кафедраси мудири Александр Арнольдвич Фрейман ўқув йили охиригача 10 нафаргина талаба қолишини олдиндан кўра билган эди. Худди шундай бўлди ҳам. Бу ҳолатнинг бош сабаби, етарлича қўлзма манбалар ва луғатларнинг йўқлигида эди. Биз кутубхоналарда ярим тунгача қолиб кетар эдик. Кутубхонадаги биз эгаллаган бурчакни ўзимизнинг “Она Шарқчамиз” деб билардик. Ўша даврда ушбу факультетни СССР Фанлар Академияси мухбир аъзоси Александр Арнольдвич Фрейман бошқарар эди. Александр Николаевич Болдирёв, Михаил Николаевич Боголюбов, Анна Зиновьевна Розенфельд сингари кўзга кўринган олимлар биз талабаларга сабоқ берар эдилар” [1,466].

Фаня 1950 йилда университетни муваффақиятли тугатади ва Ленинград давлат университетида 1951-1956-йилларда экскурсовод сифатида ўз фаолиятини бошлайди. 1956 йилдан Ленинграддаги СССР ФА Этнография институти филиалида Ўрта ва Олд Осиё секторида илмий техник ходим, 1968 йилдан эса кичик илмий ходим лавозимларида фаолият юритади.

1955 йилда Фаня Давидовна Этнография институтига ишга келганида, Ўрта Осиё секторига тарих фанлари доктори, профессор Н.А.Кисляков раҳбарлик қиларди. Сектордау сафдошлари Э.Г.Гафферберг, Е.М.Пещерева, С.М.Абрамзонлар билан ёнма-ён фаолият олиб боради. Худди шу даврдан Ф.Д.Люшкевичга илмий раҳбарликни Е.М. Пещерева ўз зиммасига олади.

1956 йилдан устозу-шогирд биргаликда К.В.Задыхина раҳбарлигидаги “Жанубий Ўзбекистон экспедицияси”да Қашқадарё ва Сурхондарё вилоятлари аҳолиси уруғ-қабилалари таркибини ўргана бошлайдилар. 1961 йилдан Ф.Д.Люшкевич ўзи танлаган мавзу – эроний этнографик гуруҳини тадқиқ этиш учун Е.М.Пещерева раҳбарлигидаги Бухоро воҳаси экспедициясида қатнашади. СССР ФА Этнография институтининг Ўрта Осиё этнографик экспедицияси таркибида икки мавсумда: 1961 йил апрелда, 1962 йил октябрда олима шахсан ўзи Бухоро шаҳри ва унинг атрофидаги қишлоқларда: Зирабод, Жўйбори Берун, Кунжи қалъа, Шергирон-маҳалла, Шалғамхўрон, Кўҳна масжид, Тор-тор маҳалла, Афшор маҳалла ҳудудларида дала маълумотлари йиғганини алоҳида қайд этади.[2,43] У 1969-1970 йилларда Ўрта Осиё этнографик экспедицияси таркибида ташкил этилган жуда кўп дала мавсумий тадқиқотларда, хусусан, Бухоро вилоятининг Ромитан, Вобкент, Ғиждувон туманларида, 1972 йилда эса Қашқадарё вилоятида, 1976-78 йилларда эса яна Бухоро воҳасида илмий изланишларини давом эттиради.

Фаол дала тадқиқотларидан ташқари Фаня Давыдовна музей ишлари билан ҳам шуғулланган, секторда тайёрланган “Дунё халқлари” этнографик очеркларининг “Олд Осиё халқлари” ва “Ўрта Осиё ва Қозоқистон халқлари” қисмларини нашр этишда иштирок этади. “Ўрта Осиё тарихий -этнографик атласи”нинг “Турар жойлар”, “Кийим-кечаклар”, “Тақинчоқлар” бўлимларини тайёрлаш ишларида ҳам қатнашади. Ўзбек олимлари, яъни ҳамкасблари илтимосига кўра Ўзбекистон СС ФА Тарих институтида “Ўзбекистон этнографияси” номли монографияни тайёрлашда муҳаррирлик қилади.

1970-80-йилларда Ўрта Осиё, Кавказ ва Қозоқистон халқлари этнографияси бўлими раҳбари В.П.Курилев, Ф.Д.Люшкевич фаолиятини куйидагича баҳолайди: “Фаня Давыдовна қизиқишлари доирасини миллий муносабатлар масаласида энг мураккаб соҳа Ўрта Осиё районларидан бири Ўзбекистон-Бухоро воҳаси асосан тожик тилли ўтроқ деҳқон ва турк тилли кўчманчи-чорвадор аҳолининг кўп асрлик ўзаро алоқаларини ўзида мужассам этган этник тарихи, анъанавий ва замонавий маданияти ва турмушини ўрганиш қамраб олган эди. Бухоро воҳасида истиқомат қилувчи эроний этнографик гуруҳи этник тарихи ва маданиятини ўрганишни бошлаган Фаня Давыдовна аста-секинлик билан тадқиқот фаолияти мазмунини Бухоро воҳаси кўп миллатли аҳолиси ҳисобига бойитади. Ушбу тадқиқотлари хронологик чегарасини ҳам кенгайтиради. Бу ҳол унга Ўрта Осиё ва Қозоқистон халқлари умумтарихий тараққиёти жараёнида ўз аксини топган мураккаб тарихий-маданий соҳадаги аҳоли этногенези ўзи яхлит бир бутун ҳодиса эканлиги ҳақида муҳим хулоса чиқаришга имкон яратган эди”[3,469].

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Бухоро воҳаси аҳолисининг асосий катта қисми ўзбек ва тожиклардан иборат бўлганлиги учун кўп ҳолларда тадқиқотчиларни шу икки халқнинг турмуш тарзини ўрганиш, бир-бирига қиёслаш, таҳлил қилиш ва илмий хулосалар чиқаришга ундаган.[4,85]. Ушбу фикримиз Ф.Д.Люшкевичга ҳам тааллуқли.

Бухоро воҳаси тожик аҳолиси этник таркиби тараққиётининг баъзи аспекти, анъанавий маданиятининг этнографик хусусиятларини чуқур ўрганган Ф.Д.Люшкевич 1977 йил 22 февралда кўп йиллик шахсий дала кузатувлари асосида “Бухоро воҳаси тожик аҳолиси этник тарихи ва этнографик хусусиятларининг ўзига хослиги (XIX аср охири-XX аср боши)” мавзуида номзодлик диссертациясини муваффақиятли ҳимоя қилади [5].

Ф.Д.Люшкевичнинг мутахассислиги аслида шарқшунос, филолог. Бироқ, ўз даврида уни ўраб олган илмий муҳит, яъни атрофидаги устозу-сафдошлари таъсири, уларнинг беғараз ёрдами туфайли этнограф олима даражасига етган эди. Унинг хотираларидан келтирилган куйидаги сатрлар фикримизнинг далилидир: “Менинг этнографияга илк қизиқишимни уйғотган асар Е.М.Пещереванинг “Ўрта Осиёда кулолчилик саноати” деб номланган фундаментал тадқиқотининг яратилиши эди. Асарда тожик терминологиясига оид сўзларнинг тўғрилигини текшириб чиқиш менинг зиммамга тушди. Ушбу вазифани бажариш жараёни кейинчалик илмий фаолиятимга раҳбар бўлган инсон, устозим Е.М.Пещерева билан кадрдон дўст бўлиб қолишимга имконият берди”.

1956 йилда этнограф К.Л.Задыхина раҳбарлик қилган экспедиция таркибида ҳам кўрсатмага мувофиқ моддий маданиятга оид терминологиянинг таснифи билан Ф.Д.Люшкевич шуғулланган. Унинг Ўрта Осиёга 1961 йилги кейинги илмий сафари мустақил мавзуи Бухоро эронийларини этнографик гуруҳ сифатида тадқиқи билан боғлиқ эди. Унга ушбу мавзуни танлаш ҳақида этнография сектори мудури Н.А.Кисляков маслаҳат беради.

Этнограф Н.А.Кисляков фаолияти давомида XIX аср охиридан бошлаб собиқ Туркистоннинг кейинчалик эса Ўрта Осиё республикаларининг фақат чекка ҳудудларинигина илмий тадқиқ этиш зарур сингари парадокслик (мантиққа тўғри келмайдиган) вазияти юзага келганлигини, натижада XX аср ўрталаригача Бухоронинг асосан марказий қисми кам ўрганилганлигини қайта-қайта таъкидлаган эди. Бунинг асосий сабаби, шаҳар марказига ислом таъсирининг узоқ вақт сақланиши оқибатида европаликларнинг кириши анча мушкул эди. XX аср иккинчи ярмидан, хусусан, иккинчи жаҳон урушидан кейин ушбу ҳолат шиддат билан ўзгаради, энди шошилиш керак эди, чунки ҳали кекса авлод яшамокда, уларнинг эски турмуш тарзининг ўзига хос жиҳатлари сақланиб қолган эди. Фан йўлида эса бундай имкониятлардан унумли фойдаланишни даврнинг ўзи тақозо этган.

XX асрнинг 50-йилларида Бухоро аҳолиси, уларнинг турли гуруҳлари машғулотларини, мукамал харита асосида жойлашувининг илк тадқиқотчиси О.А.Сухарева эди. “Мен учун унинг ишлари эроний гуруҳини анча батафсил ўрганишда, кейинчалик эса бутун Бухоро воҳаси аҳолисини, уларнинг шаклланиш хусусиятларини тадқиқ этишда пойдевор вазифасини бажарди”[6,472],- деб хотирлайди Ф.Д.Люшкевич.

Олима ўз хотираларида:“Менинг эроний этнографик гуруҳи вакиллари билан дастлабки мулоқотим Бухоро музейи ходимлари ёрдамида ташкил этилган. Ушбу этнографик гуруҳ вакилларининг мени илиқ қарши олишининг сабаби - араб ва форс алифбосидаги кўлэзма манбаларини равон ўқий олганим эди”, - деб ёзиб қолдирган. Ф.Д.Люшкевичнинг Бухоро, унга ёндош воҳа ва чўлларда эроний ва турк тилли аҳолининг этник тарихи кўп асрлик кўшиливи жараёнида тараққий этган [7,107],- деган фикрининг баралла илгари сурилгани Бухоро эронийларини этнографик гуруҳ сифатида тадқиқ этиш имкониятини яратган эди.

Ф.Д.Люшкевич соғлиги ёмонлашгани учун 1988 йилда 61 ёшида нафақага чиқади.1990 йилда олима саратон касалига чалингани маълум бўлади ва уни ўғиллари даволаш учун Изроил давлатига олиб кетишади.У Изроилда 1990 йилдан 2010 йилнинг 21 февралигача, яъни умрининг охиригача ўғли оиласи билан яшайди.

ХУЛОСА

Ўз даврида яшаб, илм-фан тараққиёти йўлида захмат чеккан Ф.Д.Люшкевичнинг илмий меросини ўрганиш жараёнида Бухоро этнографиясининг бизга маълум бўлмаган саҳифалари очилади. Ҳозирги кунгача Бухоро эронийлари урф-одат, маросим ва диний эътиқодларини ўзгармас ҳолда асраб келаётгани фанда маълум. Ф.Д.Люшкевичнинг Бухоро этнографияси соҳасида тинимсиз олиб борган изланишлари натижасида яратилган асар ва рисоалари истиқболда Бухоро эронийларининг субэтнос сифатида этник тарихи, ўзига хос моддий ва маънавий маданиятини илмий жиҳатдан тадқиқ этишда дастуруламал сифатида хизмат қилади.

REFERENCES

1. Янес М.А. Фаня Давыдовна Люшкевич. /Журналный клуб интелрос. Антропологический форум. №8.2008.-С.466-478.
2. Люшкевич Ф.Д. Этнографическая группа ирони/Занятия и быт народов Средней Азии. Среднеазиатский Этнографический Сборник.Ш.-Л. “Наука”.1971. –С.43-71.
3. Янес М.А. Фаня Давыдовна Люшкевич / Журналный клуб интелрос. Антропологический форум. №8.2008. –С.466-478.

4. Курбонова М.Б. XIX аср охири – XX аср боши Бухоро аҳолиси этнографиясини ўрганишга доир. //Из истории культурного наследия Бухары (10 выпуск). Изд. «Бухоро». Бухара. 2006. - С.84-88.
5. Научная библиотека диссертаций и автореферат овdisser Cat <http://www.dissercat.com>. Люшкевич Ф.Д. Особенности этнической истории и этнографических черт культуры таджикского населения Бухарского оазиса. //Дисс. к.и.н. - Л.,1976.
6. Янес М.А. Фаня Давыдовна Люшкевич. /Журналный клуб интелрос. Антропологический форум. №8.2008.-С.466-478.
7. Люшкевич Ф.Д. Одежда этнических групп населения Бухарского оазиса и прилегающих к нему районов. Первая половина XXв. (опыт сравнительной характеристики). /Традиционная одежда народов Средней Азии и Казахстана.- Москва. “Наука”.1989.-С.107-127.
8. Kurbanova M. B. ETHNOLOGICAL ANALYSIS OF “MAWLUD UN-NABIY” CEREMONY IN BUKHARA OASIS //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. 5. – С. 1434-1437.
9. Kurbanova M. B. THE 13TH DAY" SEZDAKH BUTTED"-A CEREMONY OF WIRES OF A HOLIDAY" NOURUZ" //The Second International conference on development of historical and political sciences in Eurasia. – 2014. – С. 85-88.
10. Kurbanova M. ART OF WOMEN OF" SOZANDA" IN THE PALACE OF THE BUKHARA EMIR //Ўтмишга назар журнали. – 2019. – Т. 24. – №. 2.
11. Боқиевна Қ. М. “СЕЗДАҲ БАДАЛ” МАРОСИМИ ЭТНИК МАДАНИЯТ ФЕНОМЕНИ СИФАТИДА //Muassis: Buxoro davlat universiteti TAHRIRIYAT: Muharrirlar: MQ Abuzalova MA Bokareva NN Voxidova. – С. 102.